

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.47.77.037](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.47.77.037)

Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.

**КООМДО УКУКТУК АҢ-СЕЗИМДИН ЖАНА САЯСИЙ ИДЕОЛОГИЯНЫН
КАЛЫПТАНУУСУНДА САЯСИЙ ПАРТИЯЛАРДЫН РОЛУ**

Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.

**РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОСОЗНАНИЯ
И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ ОБЩЕСТВА**

E. Kochkarova, B. Rysmendeev, A. Osmonova, A. Ormonova

**THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN THE FORMATION OF LEGAL
CONSCIOUSNESS AND POLITICAL IDEOLOGY OF SOCIETY**

УДК: 342.321(575.2) (04)

Макалада саясий партиялардын коомдун укуктук аң-сезимин жана саясий идеологиясын калыптандыруудагы ролу каралат. Дүйнөлүк практиканы изилдөө ар бир конкреттүү өлкөдө демократиянын өнүгүү деңгээли мыйзамдарда идеологиялык плюрализм принцибинин бекемделишинен түздөн-түз көз каранды экендигин көрсөтүп турат. Бул принцип ар кандай идеологиялык кыймылдардын эркин пайда болушун жана жашоосун конституциялык жактан таанууда жатат. Партиялар коомдогу көп сандаган кызыкчылыктарды системалаштырылган программаларга, саясий стратегияларга жана өнүгүү курстарына айлантууга салым кошуп, коомду саясатташтыруунун институту болуп саналат. Ар кайсы өлкөлөрдүн мыйзамдарында партиялардын идеологиялык функциясы партиялык идеологияны программалык документтерде формулировкалоодо жана коомдук пикирди жана жарандардын саясий аң-сезимин калыптандырууга багытталган партиялардын үгүт-насаат иштеринде чагылдырыла тургандыгын ченемдик түрдө белгилейт. Партиялардын идеологиялык функциясын мамлекет тарабынан укуктук жөнгө салуу ага маанилүү социалдык мүнөз берет.

Негизги сөздөр: саясий партиялар, мамлекет, парламентаризм, жарандык коом, саясий система, укуктук мамлекет, демократиялык мамлекет, көп партиялуу система.

В статье рассматривается роль политических партий в формировании правосознания и политической идеологии общества. Указывается, что изучение мировой практики показывает, что уровень развития демократии в каждой конкретной стране самым непосредственным образом зависит от закрепления в законодательстве принципа идеологического плюрализма. Этот принцип заключается в конституционном признании свободного возникновения и существования различных идеологических течений. Партии являются институтом политизации общества, способствующим преобразованию существующих в нем многочисленных интересов в систематизированные программы, политические стратегии и курсы развития. Законодательством разных стран нормативно устанавливается, что идеологическая функция партий выражается в формулировании партийной идеологии в программных документах и агитационно-пропагандистской деятельности партий, направленной на формирование общественного мнения и политического сознания граждан. Нормативно-правовое регулирование государством идеологической функции партий придает ей важный общественный характер.

Ключевые слова: политические партии, государство, парламентаризм, гражданское общество, политическая система, правовое государство, демократическое государство, многопартийность.

The article examines the role of political parties in the formation of legal consciousness and political ideology of society. It is indicated that the study of world practice shows that the level of development of democracy in each specific country most directly depends on the consolidation of the principle of ideological pluralism in legislation. This principle lies in the constitutional recognition of the free emergence and existence of various ideological movements. Parties are an institution for the politicization of society, contributing to the transformation of the numerous interests existing in it into systematized programs, political strategies and development courses. The legislation of different countries normatively establishes that the ideological function of parties is expressed in the formulation of party ideology in program documents and the propaganda activities of parties aimed at shaping public opinion and the political consciousness of citizens. Legal regulation by the state of the ideological function of parties gives it an important social character.

Key words: political parties, state, parliamentarism, civil society, political system, rule of law, democratic state, multi-party system.

Дүйнөлүк практиканы изилдөө көрсөткөндөй, ар бир конкреттүү өлкөдө демократиянын өнүгүү деңгээли түздөн-түз идеологиялык плюрализм принцибин мыйзамдарда бекитилишинен көз каранды. Бул принцип ар кандай идеологиялык кыймылдардын эркин пайда болушун жана жашоосун конституциялык жактан таанууда жатат. Өнүккөн демократиялык мамлекеттердин конституциялары түздөн-түз принциптерди түзөт, алар биригүү эркиндиги, ой-пикирин, ишенимдерин билдирүү эркиндиги, сөз эркиндиги сыяктуу адамдын укуктарын жана эркиндиктерин бекитүү менен чектелет. Бирок, негизинен, тоталитардык өткөн өлкөлөрдүн көптөгөн жаңы конституциялары негизги укуктар менен бирге бул принциптерди өзгөчө карашат. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 8 беренесинде мамлекет саясий көп түрдүүлүк жана көп партиялуулук, бардык мамлекеттик органдардын мыйзам алдында тендиги бекилген. Ошол эле учурда, 9 беренде өзгөчө баса белгилегендей, эч бир дин мамлекеттик же милдеттүү түрдө орнотулбайт.

Австриянын, Германиянын жана Швейцариянын мыйзамдары [1] учурдагы мыйзамдарга ылайык кел-

ген жана учурдагы демократиялык системаны бузбаган ар кандай саясий партиялардын түзүлүшү жана ишмердүүлүгү эркиндигин белгилейт. Идеологиялык жана саясий көп түрдүүлүктү конституциялык-укуктук жактан таануу, бир жагынан, мыйзамда каралган алкакта саясий партиялардын түзүлүшүнүн жана ишинин эркиндигин камсыз кылса, экинчи жагынан, көп партиялуу системанын болушун жана нормалдуу иштешин камсыздайт.

Идеология (грек тилинен идея жана logos – сөз, окуу) түз маанисинде идеялар жөнүндөгү окуу дегенди билдирет [2, 199-б.]. Саясий идеология ар кандай саясий субъекттердин кызыкчылыктарын, дүйнө таанымын жана идеалдарын туюндурган жана болгон коомдук мамилелерди жана бийликти (консервативдик идеологияларды) же алардын прототиптерин авторизациялоонун бир формасы катары аракеттенүүчү концептуалдык формалдаштырылган идеялардын жана идеялардын, максаттардын жана программалардын системасы катары түшүнүлөт. (сол жана оң кыймылдардын идеологиялары) [3, 25-б.].

Идеологиянын өзгөчөлүгү, ал саясий партиялардын жана кыймылдардын – идеологдордун, саясатчылардын, окумуштуулардын идеологиялык аппаратынын ишмердүүлүгүнүн аркасында түзүлөт. Саясий идеология интеграцияланбастан, коомду түзүмдөштүрүп, аны белгилүү бир идеологияга берилгендер жана динчил эместерге бөлөт.

Партиялар коомдогу көп сандаган кызыкчылыктарды системалаштырылган программаларга, саясий стратегияларга жана өнүгүү курстарына айлантууга салым кошуп, коомду саясатташтыруунун институту болуп саналат. Ар кайсы өлкөлөрдүн мыйзамдарында партиялардын идеологиялык функциясы партиялык идеологияны программалык документтерде формулировкалоодо жана коомдук пикирди жана жарандардын саясий аң-сезимин калыптандырууга багытталган партиялардын үгүт-насаат иштеринде чагылдырыла тургандыгын ченемдик түрдө белгилейт. Партиялардын идеологиялык функциясын мамлекет тарабынан укуктук жөнгө салуу ага маанилүү социалдык мүнөз берет.

Партиянын стратегиялык максаттары идеологиялык платформанын ажырагыс бөлүгү болуп саналат, ал партиянын программасында чагылдырылган, келечектин образы, азыркы күндүн абалына баа берүү, келечектеги коомдук өнүгүүгө жетишүүнүн каражаттары жана ыкмалары сыяктуу компоненттерден турат.

Салттуу түрдө идеологиялык багыттары боюнча саясий партиялар адатта консервативдик, либералдык, христиан-демократиялык, социал-демократиялык, коммунисттик жана улутчул (фашисттик) болуп бөлүнөт. Андан кийин, ондогон жылдар бою саясий аренада салттуу классификацияга анча туура келбеген пар-

тиялар пайда болду, мисалы, «жашылдар» (экологиялык партиялар), пацифисттер, аялдардын партиялары, агрардык партиялар, алар конкреттүү коомдук негизде пайда болгон. кызыкчылыктар. Ал эми биздин республикага келсек, «Кыргызстандагы саясий партиялардын палитрасы бардык түрлөрдөн турат» [4, 4-б.]. Бирок, ар бир партия партиянын программасында түзүлгөн жана коомдук турмуштун бир катар орчундуу маселелерин чечүүгө карата мамилелердин комплексин камтыган тигил же бул саясий идеологияга негизделген.

Саясий партиялардын ар түрдүүлүгүнө жана алардын идеологиялык көз караштарына карабастан, коомдогу аныктоочу саясий идеологиялар: консерватизм, либерализм жана социал-демократия.

Заманбап консервативдик партиялар акырындык менен социалдык кайра курууларга жол беришет, бирок менчиктин учурдагы экономикалык системасына кол салбастан, коомдун адеп-ахлак, үй-бүлө, дин, укук тартиби ж.б.у.с.

Либералдык партиялар эркин рыноктук механизм социалдык-экономикалык процесстерди жөнгө салууда натыйжалуу экономикалык ишмердүүлүк үчүн эң жагымдуу өбөлгөлөрдү түзөөрүнөн келип чыгышат. Ошол эле учурда мамлекеттин тынымсыз кийлигишүүсү, заманбап либералдардын пикири боюнча, нормалдуу иштөө шарттарын сактоо жана социалдык чөйрөнү натыйжалуу өнүктүрүү үчүн зарыл курал болуп саналат.

Социал-демократиялык идеологияны карманган азыркы партиялардын негизги максаты – рынок экономикасына «социалдык багытты» «таңуулоо» жана ошону менен жаңы типтеги «материалдык жыргалчылык мамлекетин» (социалдык камсыздоо мамлекетин) түзүү, жалпы жыргалчылык жана элдин иш менен камсыз болушу, капиталисттик рыноктон айырмаланып турат [5].

Заманбап партиялар мамлекеттик саясатка таасир этүүнүн, жарандардын саясий эркинин калыптанышына салым кошуунун, саясий кадрлардын жаңылануусун камсыздоонун реалдуу инструменттерине ээ.

Учурда мамлекет эмнеден бүтөт, коом кайдан башталат деген так айырма жок. Бийлик коомчулуктун кеңири колдоосуна таянууга тийиш болгон мамлекет менен жарандардын ортосундагы мамилелердин мүнөзү саясий режимдин мыйзамдуулугун камсыздайт. Бул моделдеги саясий партия коомго да, мамлекетке да кайрылган, алардын өз ара мамилелеринде байланыштыруучу звенонун ролун аткарган саясий институт катары иштейт. Идеологиялык концепциялардын жана партиялык программалардын мазмуну коомдук-саясий турмуштун актуалдуу маселелерине партиянын мамилесин билдирет.

Партиянын идеологиялык негизи анын коомдун идеялык-саясий спектриндеги ордун аныктайт, анын негизги баалуулуктарын жана стратегиялык артыкчылыктарын чагылдырат. Партиянын саясий багыты ар кандай көрсөткүчтөрдөн турат, мисалы, шайлоочулардын белгилүү бир чөйрөсүнүн кызыкчылыктары, азыркы бийликке болгон иш жүзүндөгү мамилеси, саясий элитанын ар кандай топтору, социалдык-саясий кырдаалдын актуалдуу маселелери боюнча партиянын позициясы, саясий турмуш, ал колдонгон таасир көрсөтүүчү каражаттарынын жана ыкмаларынын өзгөчөлүктөрү ж.б.

Бир жагынан, партиялык идеологияга улуттук таламдар барган сайын кебуреек сиңип баратса, экинчи жагынан, ал жарандардын айрым топторунун таламдарынан улам барган сайын алыстап баратат. Ал эми алардын негизги максаты калктын кызыкчылыгын коргоо эмес, элдин алдында мамлекеттик саясаты коргоо.

Мындай түрдөгү ири партиялардын көбү псевдопартияларга айланып баратат. Көпчүлүк партиялардын идеологиялары жана программалары антагонисттик карама-каршылыктарды камтыбай, иш жүзүндө бир багытта жана бир максатка карай өнүгө баштагандыктан, оппозиция түшүнүгү жок болот. Окшош партиялар өз максаттарына жетүү үчүн кандай ыкмаларды тандаганы менен бири-биринен айырмаланат. Таламдардын өкүлү жана ошол эле учурда жарандар үчүн идеялык-саясий таяныч катары партиялардын ролу айрым партиялардын мамлекеттик структураларга киришинин кырдаалы менен ого бетер курчутат. Андай партиялар мамлекеттик түзүлүштүн бир бөлүгүнө айланып, өздөрүнүн идеологиялык мамилелерин, программаларын иштеп чыгуунун ордуна бийлик позициясын сактап калууга таянышат. Мындай картелдик партиялардын пайда болгон түрү мамлекеттик кызматтарды жана ресурстарды бөлүштүрүүнүн механизминде айланат. Мындай партиялар башкаруучу коалицияга кирип, парламентте жана өкмөттө керектүү сандагы орундарды камсыз кылууга умтулушат.

Албетте, партиялар мамлекеттик кызмат үчүн өз ара атаандашууну улантууда, «алар муну менен алар өздөрүнүн атаандаштары менен жамааттык уюмду сактап калууга өз ара кызыкчылыктарды бөлүшө тургандыгын моюнга алышат, ал эми кээ бир учурларда атүгүл атаандаштык үчүн чектелген стимул чындап эле оң стимул менен алмаштырылат. жарышууга» [6, 309-б.]. «Картелдик партиялар» жүргүзгөн өнөктүк профессионалдашып, борборлоштурулган; партиялар толугу менен мамлекеттен келген ресурстарга таянышат. Белгиленген тенденциялардын натыйжасында партиялык система калк тарабынан талап кылынган социалдык өзгөрүүлөрдү ишке ашыруунун куралы эмес, коомдук стабилдүүлүккө жетүүнүн каражаты болуп калат.

Идеологияны жана программаларды иштеп чыгуу менен партиялар жарандарды өз максаттарына жетүү үчүн белгилүү иш-аракеттерди жасоо мүмкүнчүлүгүнө жана зарылчылыгына ынандырууга умтулат. Тиешелүү коомдук пикирди калыптандыруу менен, анын ичинде жалпыга маалымдоо каражаттарын ушул максаттарда пайдалануу менен партиялар төмөнкүлөргө умтулушат: а) өз тарапкерлерин жана бүтүндөй калкты алар бөлүшкөн салттардын, баалуулуктардын жана идеалдардын духунда тарбиялоого; б) партиянын белгилүү саясий багытын түзүүгө жана турмушка ашырууга катышуу сезимин өнүктүрүүгө; в) жактоочулардын жана тилектештердин кеңири чөйрөсүн тартуу; г) алардын ураандары астында калкты, өзгөчө жаштарды активдүү саясий ишке тартуу.

Кээ бир мамлекеттердин мыйзамдарында саясий партиялардын агитациялык-пропагандалык ишмердүүлүгү маанилүү гана эмес, туруктуу функция катары да таанылганы мүнөздүү. Кыргызстанда «Саясий партиялар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 11-беренесинде саясий партиялар өздөрүнүн максаттары жана иштери жөнүндө маалыматтарды эркин таратууга укуктуу; жалпыга маалымдоо каражаттарын түзүү; мыйзамда белгиленген тартипте чогулуштарды, митингдерди, демонстрацияларды жана башка массалык иш-чараларды өткөрүүгө.

Агитация жана пропаганда – саясий партиялардын идеологиялык милдеттерин ишке ашыруунун эң маанилүү куралы. Саясий партиялардын ишмердүүлүгүндө үгүттөөнүн үч негизги функциясын бөлүп көрсөк болот, мисалы: маалыматтык-агартуу – алар менен таанышуу жана аларга баа берүү үчүн билимдерди, фактыларды жана материалдарды жеткирүү; коомдук пикирди, адамдардын көз карашын жана мамилесин, алардын дүйнө таанымын калыптандыруу; тарбиялык функция – өзүнүн жактоочуларынын арасында да, жалпы коомдо да белгилүү баалуулуктарды, идеологиялык түшүнүктөрдү, жүрүм-турум үлгүлөрүн, адеп-ахлактык принциптерди ж.б.

Идеологиянын, саясаттын жана партиялык пропаганданын ортосунда функционалдык байланыш бар. Идеология партиянын саясатын теориялык жактан негиздейт, ал белгилүү саясий программаларды түзүүдө туюнтулуп, аны ишке ашырууга коомдук аң-сезимге, шайлоочуларга, партиянын мүчөлөрүнө жана жактоочуларына учурдагы саясий максаттарды жеткирүүчү пропаганда жардам берет. Пропаганданын жардамы менен коомдук пикирди калыптандыруу жана адамдарды белгилүү бир идеологиялык принциптердин тарабына тартуу аркылуу саясий максаттарды ишке ашыруу үчүн күрөш жүргүзүлөт.

Саясий партиялардын белгилүү коомдук пикирди ийгиликтүү калыптандыруу жана жарандарды белгилүү саясий аракеттерге шыктандыруу жөндөмдүүлүгүн түшүнүү менен көпчүлүк мамлекеттер саясий

жана идеологиялык плюрализмдин конституциялык кепилдиктерин сактоого багытталган партиялардын идеологиялык жана саясий ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салуу үчүн мыйзам актыларын киргизишти.

Биздин оюбузча, саясий партиялардын демократиянын универсалдуу принциптерин жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды таанууга укуктук багыттоо идеясы, өзгөчө өткөөл саясий режимдеги өлкөлөрдө демократиянын пайда болушуна өбөлгө түзгөн зарылчылыктан да көбүрөөк.

Партиялык программаларды укуктук жөнгө салуу бир катар формалдуу талаптарды белгилөөдөн келип чыгат. Биринчиден, бул партиянын саясий, экономикалык жана социалдык тармактарда карманган идеяларын жана максаттарына жетүү үчүн партия көрүүгө ниеттенип жаткан иш-аракеттерин, айрым чараларды чагылдырган саясий программасы болушу керек деген талап. Экинчиден, бул партиянын программасынын ачыктыгынын талабы, б.а. анын милдеттүү түрдө жарыяланышы. Үчүнчүдөн, партияны расмий каттоодо, ошондой эле программага өзгөртүүлөрдү киргизүүдө программаны милдеттүү түрдө каттоочу органга берүү талабы. Партиялык программага коюлган формалдуу талаптардан тышкары бир катар мамлекеттерде анын мазмуну жөнгө салуу предмети болуп калат. Программа жарыялангандан кийин партиянын расмий документи болуп саналат, ал саясий партиянын ишмердүүлүгүн ишке ашырууга багытталган конкреттүү максаттарды негиздеген жана аныктайт. Ага тигил же бул мамлекетте саясий партиялардын ишин жөнгө салуучу бардык жоболор, өзгөчө, мыйзам тарабынан мыйзамсыз деп классификацияланган партиялардын ишинин түрлөрүн аныктоого тиешелүү жоболор колдонулат. Партиянын ишмердүүлүгүнүн маанилүү фактору болуп Конституцияга жана мамлекеттик мыйзамдарга ылайык келген партиянын программасын таануу маселеси саналат. Эгерде партиянын программасында Конституциянын конкреттүү принциптерине карама-каршы келген жоболор камтылса, алардын жыйындысы мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин түзгөн же аларга зыян келтирсе, бул партиялар айрым мамлекеттердин, анын

ичинде Кыргызстандын, Россиянын мыйзамдарына ылайык, Германия, Австрия, конституциялык эмес деп жарыяланышы жана тыюу салынышы мүмкүн.

Демек, саясий партиялар коомдун идеологиялык системасын өнүктүрүүгө, жарандарды идеологиялык жактан тарбиялоого, белгилүү баалуулуктарды калк арасында жайылтууга, коомдук пикирди калыптандырууга, калктын түрдүү социалдык катмарларын тартууга активдүү катышат. саясий ишмердикте, аларда мамлекеттик саясатка жана болуп жаткан коомдук процесстерге катышуу сезимин калыптандыруу. Ошол эле учурда идеологиялык плюрализмди жана саясий көп түрдүүлүктү өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү менен бирге, көпчүлүк мамлекеттер бул эркиндиктерди кыянаттык менен пайдаланууга жол бербөөчү чектөөлөрдүн укуктук системасын түзүшөт. Алгылыктуу идеологиялык ар түрдүүлүктүн чектерин аныктоочу чектер тигил же бул мамлекетте кабыл алынган укуктук ченемдердин мүнөзүнө жараша белгиленет.

Адабияттар:

1. Конституции буржуазных стран [Текст] / сост. В.В. Маклаков. – М., 1977. – 167 с.
2. Собрание узаконенный РФСР [Электронный ресурс]. - 1922. - №49. - Ст. 622-624. - Режим доступа: [http:// deposit files.com/files/0tg4e8bmn](http://depositfiles.com/files/0tg4e8bmn). – Загл. с экрана.
3. Шевченко В.Н. Идеология [Текст] / В.Н. Шевченко // Философский словарь./под ред. И.Т. Фролова. - М., 2001. - С. 199.
4. Дубровина Е.С. Партии и выборы: опыт избирательных кампаний 2003-2004 гг. [Текст] / Е.С. Дубровина, З.М. Зотова. – М.: РЦОИТ, 2005. – 208 с.
5. Иманалиев М. Вне зависимости от типа, все политические партии должны ориентироваться на укрепление национальной системы ценностей и позиционирование этих интересов внутри страны и за ее пределами: встреча с М. Иманалиевым [Текст] / М. Иманалиев // Kyrgyzstan Brief Issue: бюл. / Ин-т обществ.
6. Философский энциклопедический словарь [Текст] / ред.-сост. Е.Ф. Губский. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 575 с.
7. Сморгунув, Л.В. Современная сравнительная политология [Текст] / Л.В. Сморгунув. – М.: РОССПЭН, 2002. – 472 с.
8. Кадырова Ч.А., Исраилова А.Т., Алымбек уулу М. Роль политических партий в становлении демократической Кыргызской Республики. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2023. №. 3. С. 93-96.